

János kalocsai érsek szerepe III. András kormányzatában

JÁNOS KALOCSAI ÉRSEK a 13. század második felének egyik kiemelkedő egyházi és politikai személyisége volt. Nagy szerepet játszott abban, hogy az V. István uralkodása óta – döntően a világi nagybirtokosok politikai térnyerésének és befolyásának köszönhetően – elharapódzó (kormányzati-belpolitikai) anarchiát valamelyest sikerült megfékezni. IV. (Kun) László idején csak igen rövid időre (1277–1279), III. András uralkodása alatt viszont szinte annak trónralépésétől kezdődően sikerült egy olyan konszolidált helyzetet teremteni, amelyben újra volt tekintélye az uralkodónak és újra működőképes királyi kormányzat irányította az országot. Mindez a Lodomér esztergomi érsek és János kalocsai érsek vezette, bolognai jogtudósokban bővelkedő főpapi karnak és az általuk kidolgozott konszolidációs politikai irányzatnak – még ha csak formálisan is – megnyert nemesek támogatásának volt köszönhető. A magyar klérus által megvalósítani kívánt római-kánonjogi ideológiai alapokra támaszkodó, rendi jellegű kormányzati modell korát meghaladó próbálkozás volt, mivel a magyarországi társadalmi-politikai fejlődés még nem jutott el az ehhez szükséges fejlődési fokra. Ennek ellenére ezen kormányzati alternatíva meghonosítási kísérletével sikerült egy időre megfékezni a már markánsan jelen lévő oligarchák hatalmi térnyerését. Pontosabban; időnként kompromisszumokra lehetett kényszeríteni a nagy-hatalmú bárókat, olykor-olykor lehetőség nyílt a királyi hatalom szolgálataiba állítani őket vagy segítségükkel az ország függetlenségén őrködni Anjoukkal szemben.¹

János kalocsai érsek mind királyi szolgálatában mind egyházkormányzói minőségében jelentős személyisége és támasza volt III. András uralkodásá-

---

¹ BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971. 23–29.; GERICS JÓZSEF: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest 1987. (a továbbiakban: GERICS, 1987.) 246–249., 260–264., 283–309.; SZÜCS JENŐ: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993. (a továbbiakban: SZÜCS, 1993.) 291–302, 322–347.; KRISTÓ GYULA: Magyarország története. 895–1301. Budapest 1998. (a továbbiakban: KRISTÓ, 1998.) 265–266., 269–273.

nak. A tanulmány elsősorban politikai szerepére, a királyi hatalom érdekében tett szolgálataira fekteti a hangsúlyt. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az utolsó Árpád-házi király uralkodása az a korszak, amikor az egyik legfőbb egyházkormányzói tisztség, konkrétan a kalocsai érsekség sem elsősorban magas egyházi közigazgatási funkciót takar, hanem politikai töltettel sokkal inkább átfutott pozíció, mint korábban, ahhoz képest is, hogy az egyház mindig is igyekezett jelentős politikai befolyást szerezni a belpolitikában illetve az államkormányzatban. A főpapi kar szerepét általában már vizsgálta Gerics József a magyarországi korai rendiséggel kapcsolatos könyvében. Jelen tanulmány konkrétan János kalocsai érsek szerepére próbál rávilágítani ebben a folyamatban.

Még mielőtt a III. András kori állapotok tárgyalásába fognánk, nagyon röviden érdemes egy pillantást vetni a IV. (Kun) László uralkodása alatti állapotokra, pontosan pedig arra, hogy milyen mértékben érhető tetten, illetve megfogható-e már annak a főpapi karnak a politikai szerepvállalása, amely a rendi jellegű kormányzati modell megvalósítására törekszik.² IV. (Kun) László uralkodásának különösen első évtizedében politikai tényezőként elsősorban a bárók és az anyakirálynő jöttek számításban, mint akiknek tanácsából, egyetértésével vagy beleegyezésével történtek az oklevélbe foglalt intézkedések.³ A főpapi politikai befolyásra már lényegesen kevesebb példa akad, és többségük nem köthető konkrét személyekhez. Általában a „főpapak és bárók hozzájárulásával, tanácsából, egyetértésével” formulába van beleértve a magyar klérus – s jelen tanulmány főszerzője, János kalocsai érsek is – konkrét személyek említése nélkül, a következő évekre keltezett oklevelekben: 1274 (1), 1276 (2), 1277 (3), 1278 (2), 1284 (1), 1286 (2), 1288 (3), 1289 (3) és egy év nélküli oklevél.⁴ Ezekben az esetekben tulajdonképpen a királyi

² A korlátozott területi keretekre való tekintettel itt csak érintőlegesen vizsgálom a IV. (Kun) László alatti helyzetet, részletesebb elemzésre jelen fórumon nem nyílt lehetőségek.

³ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Szerk. Szentpétery Imre-Borsa Iván. (a továbbiakban: Reg. Arp.) Budapest 1923–1987. 2317., 2322., 2344., 2346–2348., 2356., 2357., 2366., 2377., 2378., 2389., 2406., 2450., 2477., 2517., 2524., 2556., 2563., 2571., 2595., 2596., 2608., 2635., 2641., 2642., 2644., 2650., 2660., 2663., 2664., 2689., 2707., 2714., 2716., 2734., 2741., 2762., 2767., 2768., 2771., 2793., 2794., 2796., 2803., 2808., 2864., 2870., 2946., 2949., 2985., 3137., 3185., 3295., 3341., 3367., 3413., 3414., 3457., 3525. sz.

⁴ Reg. Arp. 2572., 2732., 2750., 2797., 2798., 2806., 2861., 2870., 3330., 3354., 3413., 3414., 3482., 3510., 3525., 3545., 3546., 3600. sz.

tanács működésének gyakorlata figyelhető meg. János kalocsai érsek két alkalommal szerepel konkrétan, név szerint említve.⁵ Ezek a fellépések azonban más jellegűek, kevésbé intenzív politikai befolyásra vallanak, mint amelyek a most következőkben, III. András uralkodása alatt megfigyelhetők, amikor János kalocsai érsek is túllép a királyi tanácsban betöltött szerepkörén.

III. András uralmának kezdetén már egyházi karrierje csúcán volt, hiszen a kalocsai érseki címet 1278-tól viselte. Korábbi egyházi pályája egyenletesen ívelt ezen főpapi méltóságig. János a Hontpázmány nemzetség Forgách-ágából származott. Bolognában folytatott felsőfokú tanulmányokat és szerzett kánonjogi doktorátust. V. István és IV. (Kun) László udvari papjaként kezdte a királyi hatalom szolgálatát. 1273-tól volt tagja az esztergomi káptalannak mint gömöri, majd nyitrai főesperes. 1277-ben budai prépost és esztergomi kanonok, majd 1278-tól fehérvári választott prépost volt.⁶ Az udvari papként kezdett uralkodói szolgálatban királyi kápolnaispánság következett, majd 1278-ban már IV. (Kun) László alkancellárja, 1279 márciusáig pedig a kancellári címet viselte. 1290-től kezdve, III. András egész uralkodása alatt betölti ezt a pozíciót.⁷

Legmagasabb egyházi tisztségét, a kalocsai érseki címet 1278. december 10-től 1301. szeptember 26-ig viselte.⁸ Érseki posztjának pápai megerősítése kissé elhúzódott. Ez a beiktatás Fülöp fermói püspök nevéhez fűződik, aki-

⁵ Uo. eskütétel – 2870., tanácskozás – 3546.

⁶ János kalocsai érsek életrajzáról: KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok. 1100–1900. Esztergom 1900. 17–18.; BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: János kalocsai érsek származása. In: Békefi emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Szerk.: Pintér Jenő. Budapest 1912. 100–105.; GERICS, 1987. 247., 249., 260., 263., 283–309.; UDVARDY JÓZSEF: A kalocsai érsekek életrajza. (1000–1526) Köln 1991. (a továbbiakban: UDVARDY, 1991.) 162–175.; SZÚCS, 1993. 294., 300., 303., 319., 325–326., 332–334., 336., 345.; KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest 1995. (reprint) 657–661.; KATONA ISTVÁN: A kalocsai érseki egyház története. I. Szerk.: Romsics Imre. Ford.: Takács József, Sajtó alá rendezés, előszó, kiegészítő jegyzetek: Thoroczkay Gábor. Kalocsa 2001. (a továbbiakban: KATONA, 2001.) 178–182.

⁷ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest 1885. (a továbbiakban: FEJÉRPATAKY, 1885.) 44., 46., 142–143., 172., LUDMILLA SULITKOVÁ: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András kancelláriájának működése és személyzete. In: Levéltári Közlemények 1982. 67.; KATONA, 2001. 180–181.

⁸ KATONA, 2001. 178–182.; ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. Budapest, 1996. I. 64.

nek szentszéki legátusi megbízatása (1279–1281) Magyarország egyházi állapotainak rendezésére szolt. Az 1279. június 13-án⁹ kelt pápai megbízólevél az üresedésben lévő esztergomi érseki széket betöltésének rendezése mellett azt is Fülöp feladataul tűzte ki, hogy vizsgálja meg a kalocsai választott érsek, azaz János személyének alkalmasságát és megválasztásának szabályszerű voltát. János csak 1282-ben jutott hozzá végleges megerősítéséhez, mert 1282. június 18-án már a „választott” jelző elhagyásával kap pápai megbízatást.¹⁰

Az uralkodói politikát „alakító” szerepére legelőször az 1290 szeptemberében az érsekek, püspökök, bárók és nemesek részvételével megtartott országgyűlés végzéseinek kapcsán világíthatunk rá. A főpapság befolyása itt még csak halványan érvényesül: a 7. és a 8. cikkelyek IV. (Kun) László jogos illetve jogtalan adományainak felülvizsgálatáról rendelkeznek. Az uralkodó az érsekek, a püspökök és az ország által kiküldött tanácsosok véleménye szerint fog határozni a fenti kérdésben.¹¹ Ezáltal a főpapok – többek között János kalocsai érsek is – lehetőséget kapnak az uralkodói birtokpolitikába való beleszólásra, mely „beavatkozás” – nyilván önmagán túlmutatóan – befolyásolhatja a belpolitikai helyzet alakulását.

A törvény adta lehetőség, a tanácsadói funkció nyomait, János kalocsai érsek politikai érvényesülésének mutatóit a rendelkezést követő időszak királyi okleveleiben kell keresnünk. III. András 1290. november 28-án a szepesi őrkanonok testvére számára IV. (Kun) László birtokadományát (1282) erősíti meg a szepesi káptalan, Lodomér esztergomi és János kalocsai érsek kérésére.¹² 1290. november 29-én ugyancsak a két érsek kérésére, és szintén IV. (Kun) László egy privilégiumát erősíti meg az uralkodó Vörös Tiburcius számára.¹³ Ezek a rendelkezések még nem tükrözik szigorúan, pontosan az

⁹ Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I–II. Róma, 1859–1860. (a továbbiakban: THEINER) I. 338.

¹⁰ THEINER I. 350.; KATONA, 2001. 179.

¹¹ *The Laws of Hungary. Series I. Decreta Regni Medievalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1000–1526. Vol. 1. 1000–1301.* Translated and edited by M. János Bak–György Bónis–James Ross Sweeney. Bakersfield 1999. (a továbbiakban: DRMH I/1.) 44–45.; Legújabb magyar kiadása: *Magyar történeti szöveggyűjtemény*. Szerk.: Bertényi Iván. Budapest 2000. (a továbbiakban: SZGY. 2000.) 285. A magyar kiadás közlését a paragrafusok magyar szakirodalomban hagyományos felosztása miatt tartom fontosnak, mert az angol–latin bilingvis kiadás más felosztással dolgozik.

¹² Reg. Arp. 3676. sz.

¹³ Reg. Arp. 3678. sz.

1290-es törvényben megfogalmazott tanácsosi funkció gyakorlati megvalósítását: egy, a földtulajdonos számára pozitív birtok-felülvizsgálatról van tulajdonképpen szó, de még nem az érsekek nyomatékos tanácsából, hanem csupán kérésére, s más egyháziakról vagy világiakról nincs szó.

A következőkben azonban már fellelhető az 1290-es törvény egyházi „tanácsosainak” nyoma: 1290-ben – pontosabb dátum nélkül – III. András Aba Amádé nádor részére, szolgálataira való tekintettel, többek között az uralkodó trónra segítéseért Lodomér esztergomi, János kalocsai érsekek, András egri, Pasca nyitrai püspökök tanácsára megerősíti őt az ungi ispánságban.¹⁴ A nagyhatalmú báró az egyház politikai befolyásának, tanácsának(!) köszönhetően maradhat meg egy korábbi méltóságában és az azzal járó birtokokban, és ebben az esetben az érsekeken kívül már püspökök is szerepet kapnak a véleményezési eljárásban. Az 1291. június 24-én kelt két birtokadományozó oklevélben már szinte szó szerint a törvény szövege ismétlődik: Vörös Ábrahám az érsekek, püspökök és más bárók tanácsából, szolgálataira való tekintettel kapott birtokot a királytól.¹⁵

Más típusú befolyásra példa az, amikor nem az előzetes tárgyalás kapcsán, hanem a megerősítés terén találkozunk a főpapi „beavatkozással”: III. András 1291. július 3-án Fehérváron, útban az osztrák–magyar háborúba, két oklevelet is kiállít Tivadar fehérvári prépost, alkancellár és testvérei kérésére: átírja IV. (Kun) László 1274-es birtokadományát, s az oklevelet a nagyobb nyomaték kedvéért Lodomér esztergomi és János kalocsai érsek is megpecsételi.¹⁶ E két oklevél esetén a főpapi befolyás azért más jellegű, mert a királyi alkancellár kérésére készült, aki egyébként a királyi felségpecsét őrzője. A visszaélés gyanújának eloszlatását is szolgálhatták a két főpap pecsétjével is megerősített oklevelek.¹⁷

1291. július 10-én a király Győrött, útban az osztrák háborúba, az érsekek, a püspökök és a bárók tanácsából IV. (Kun) László birtokadományát

¹⁴ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Pest-Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO.) XII. 413. sz. 496–498.

¹⁵ A Pécz nemzettség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei. I. 1241–1526. Budapest 1906. 11. sz. 16–18.; 12. sz. 18–20.

¹⁶ ÁÚO. X. 17. sz. 22–23., 18. sz. 23–24.

¹⁷ FEJÉRPATAKY, 1885. 79.

(1285) erősíti meg egy világi személy, Duruslaus fia Duruslaus számára.¹⁸ Ezen oklevél ismét az 1290-es törvény birtok-felülvizsgálattal kapcsolatos rendelkezéseit követi.

1291. augusztus 28-án az uralkodó egy olyan oklevelet állít ki, amelyben többszörös főpapi befolyás érvényesül, ugyanis a főpapok és bárók tanácsából Simon fia Györgynek birtokot adományoz szolgálataiért, s az oklevelet Lodomér és János érsekek pecsétjével is megerősíti.¹⁹ Baksa nb. Simon fia György III. András uralmának hű támogatója volt, így tehát természetes, hogy a királyi hatalom erősítését szorgalmazó magyar klérus képviselői által is feltétlen pártfogolandó személynek számított.

1291. szeptember 22-én a király Tivadar fehérvári prépost kérésére bizonyos személyeket királyi pohárnoki függésből a fehérvári egyház nemes jobbagyainak sorába „emel”. Lodomér és János pecsétje is szerepel az oklevélen a nagyobb nyomaték kedvéért, ismét az alkancellárra való tekintettel.²⁰ Itt már nem csupán birtokadományról és egy egyházinak való kedvezésről van szó, hanem már a két érsek társadalompolitikai befolyása is megmutatkozik.

1291. október 9. után III. András Lodomér érsek, János érsek, Domokos tárnokmester és Demeter zólyomi ispán tanácsából hadi szolgálataiért birtokadományt erősít meg Jurk fia Dénes comes számára.²¹ Ebben az oklevélben mintha előképe lenne látható az 1298-as törvényben megfogalmazott tanácsosi intézmény konkrét, szabályozott formájának, a 4 tagú kistanácsnak, mely két püspökből (az egyik az esztergomi, a másik a kalocsai érseki tartomány fennhatósága alá tartozó püspökségből) és két nemesből áll. A 1298-as minta itt említett előzménye annyiban nem pontos mása a későbbi törvényben megfogalmazottnak, hogy bárókról van szó a két világi esetében, nem pedig egyszerű nemesekről. Már Gerics József kutatásaiból is ismert azonban, hogy a későbbi, az 1298-as törvény után nyomon követhető, főpapság

¹⁸ Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. I–VIII. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban: HO.) VII. 177. sz. 218–220.

¹⁹ Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: FEJÉR) VI/1. 123–125.

²⁰ FEJÉR VI/1. 112–113.

²¹ ÁÜO. V. 20. sz. 30–32.

irányította nemesi befolyás is csak közvetetten volt az, mindig egyház- és királyhű bárók bevonásával történt.²²

Eddig csak birtokadományok ill. -megerősítések terén láttuk Lodomér és János érsekek politikai tekintélyét. 1291-ben (pontosabb dátum nélkül) egy más típusú befolyási övezettel találkozunk: az érsekek, püspökök, előkelők és bárók tanácsából valamennyi regensburgi kereskedőnek biztosítják a IV. Béla kori kiváltságokat. A nagyobb hitel kedvéért Lodomér és János pecsétje is rajta van a királyi oklevélen, akik ezen oklevél tükrében már némi gazdaságpolitikai befolyásra is szert tettek.²³

1293. július 11-én pedig III. András Lodomér és János érsekek elhatározásából birtokot adományoz István fiának Raduzlaus bánnak hűséges szolgálataiért.²⁴ Ő volt az, aki az anyakirálynőért a tengeremlékre igyekvő Ugrin mestert kiszabadította fogságából. Aba Amádé nádorral együtt tehát két országos méltóságot viselő báró részesül az elismerés valamely formájában a két érsek befolyásából. Az itt említett esteken kívül a főpapi befolyás további, ám politikailag kevésbé intenzív megnyilvánulásaira is találunk példát.²⁵

A fenti oklevelek jól mutatják az egyház politikai befolyásának fokozatos térnyerését, de 1293 után, az 1298-as törvény megszületéséig, nincs több a fentiekhez hasonló okleveles adatunk. 1290 és 1293 között tehát 12 olyan oklevél született, amely érzékelteti János kalocsai érsek politikai befolyását, mely vagy tanácsadói vagy megerősítői minőségében nyilvánult meg. Minden esetben világi személyek az oklevélnyerők (bárók, egyházi személy világi testvérei, kereskedők, conditionáriusok), az oklevélbe foglalt ügyek pedig birtok-, gazdaság- vagy társadalompolitikai jellegűek. János kalocsai érsek Lodomér esztergomi érsekkel mindvégig szoros munkakapcsolatban maradvá igyekezszik a királyi hatalom erejét, tekintélyét visszaállítani. Az esz-

²² GERICS, 1987. 291–296.

²³ ÁÚO. V. 21. sz. 32–33.

²⁴ HO. VII. 187. sz. 230–232.

²⁵ A főpapi befolyás további, bár kevésbé intenzív példájának tekinthető a következő két eset: 1291. júl. 23. előtt az uralkodó földet adományoz Gyarmanus comesnek érdemeire való tekintettel, mivel a főpapok, a nemesek és a bárók megbízásából többször felkereste Velencében Morosini Albertinót és Magyarországra kísérte. ÁÚO. V. 15. sz. 24–25.; 1291. szept. 11.: Jakab szepesi prépost Lodomér és János jelenlétében panaszkodott III. Andrásnak a szepesi ispánok és várnagyok terményadója ellen. Az uralkodó erőteljesen támogatta szepesi prépostságot, Jakabot időnként szepesi püspöknek titulálta, e megbecsülést jelezheti a két legmagasabb egyházfő jelenléte is az ügy kapcsán. HO. VII. 182. sz. 224.

tergomi és a kalocsai főpásztorok minden esetben együttes fellépése a magyar egyház egységességét és ebből fakadó erejét, befolyását jelképezik.

János érsek politikai pályafutásában Lodomér érsek 1298. január 2-án bekövetkezett halálával következik be nagy fordulat. Az esztergomi székre Lodomér által is kedvelt, megbízhatónak tűnő utód, Bicskei Gergely fehérvári prépost kerül. Viszonylag hamar kiderült azonban (1298 tavasza), hogy a rendi kormányzati törekvések segítségével visszaállítandó királyi hatalom szolgálatára nem igazán vágyó, Lodomér szelleméhez méltatlan utód került az esztergomi egyházmegye élére. Bicskei Gergely az Anjouk trónigényeit pártolta, és feloldozta a király ellen lázadó Kőszegi fivéreket Lodomér érsek átka alól. Nem vett részt már az 1298 nyarán tartott országgyűlésen sem. Az 1299 júniusára összehívott országgyűlésre sem ment el, hanem ugyanarra az időpontra zsinatot hívott össze Veszprémbe, minden főpap kötelező részvételével. Az Imre váradi püspök fogalmazatában készült 1299. júl. 6-i oklevél²⁶ az uralkodó, az esztergomi és a kalocsai érseki tartomány minden főpapja és székeskáptalanja, valamint a királyság összes bárója nevében tiltakozik és fellebbezik a pápánál Bicskei Gergely választott esztergomi érsek viselkedése ellen.²⁷ Imre váradi püspök levelében név szerint csak III. Andrást és János kalocsai érseket említi, mintegy a klérus képviselőjeként. Ez minden képen János tekintélyét, hatalmát, vezető szerepét jelzi a magyar főpapi kar élén és belpolitikai téren egyaránt. Persze kényszerű helyzetben, a körülmények adta vezető szerep ez, hiszen Bicskei Gergely magatartása miatt nem tudta folytatni a Lodomérrel megkezdett utat. Újra kellett gondolnia a helyzetet, új megoldást kellett találnia a királyi hatalom viszonylagos szilárdságának megőrzésére. Egyedül kellett összefognia a magyar egyháziakat. Éppen ezért egyéni(!) politikai szereplése ettől kezdve jobban megfogható, mint

²⁶ FEJÉR, VI/2. 201–207.; GERICS, 1987. 263., 293.

²⁷ Bicskei Gergely esztergomi érsekről: Ferdinandus Knausz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. II. Strigoni, 1882. 433–528.; PÓR ANTAL: Miklós ostiai püspök követtsége Magyarországon. 1301–1302. In: Új Magyar Sion 1885. 324–329.; PÓR ANTAL: Gergely választott esztergomi érsek (1298–1303) származása. Turul 1892. 121–122.; FRANKÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összekötései a római Szent-Székkal. A magyar királyság megalapításától a konstanzi zsinatig. Budapest 1901. 103–106.; GERICS, 1987. 263., 292–294., 304–309.; SZÚCS, 1993. 333., 341.; RÁCZ GYÖRGY: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: Zombori István. Budapest 1996. 56–58.

amikor kizárólag Lodomér esztergomi érsekkel együtt volt megfigyelhető a királyi kormányzást befolyásoló tevékenysége.

Az 1298. július 28-tól augusztus 5-ig a pesti ferences kolostorban János kalocsai érsek, a püspökök (néhány követ útján képviseltette magát), a nemesek és egyes szász és kun előkelők részvételével tartott országgyűlésen hozott törvények az egyház befolyásának erőteljes növekedését tükrözik.

A tanácsosokkal kapcsolatban itt már az 1290-es törvényekben megfogalmazottaknak a továbbfejlesztésével, határozott formába való öntésével találkozunk. A 23. törvénycikk a választott tanácsosi intézmény működési elveit tárja fel, tulajdonképpen egy 4 tagú kistanácsot állít fel a királyi tanács mellé, teljes vétőjoggal a királyi tanács határozataira nézve. Tagjai: 1 püspök az esztergomi, 1 püspök a kalocsai egyházmegyéből és ugyanennyi választott nemes 3 havonta váltakozva működnek az uralkodó mellett, tőle kapva fizetésüket, és a királynak mindenben meg kell hallgatnia a tanácsukat.²⁸ Ennek kidolgozásában fontos szerepe volt János kalocsai érseknek, sőt mi több testvére, Tamás ispán rendszeresen szerepel consiliariusként, választott tanácsosként.²⁹ János tehát közvetlen családtagját is beépíti az új, általa is kidolgozott kormányzati modellbe a királyi hatalom támogatására és az abban való egyházi befolyás megtartására, mindkét fél érdekében. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a két püspök egyházmegyei hovatartozását szabályozva kivédhette a III. Andrással már szembeforduló Bicskei Gergely szavának súlyát a királyi tanácsban, mert így a 4 tagú tanács esztergomi egyházmegyéből való püspöke, bármikor megvétőzhatta egyházi feljebbvalója szavát.

János kalocsai érsek közvetlen politikai szerepére, befolyására nézve a 1298. augusztus 5-i törvények alábbi határozatai világítanak rá:

5.§: a királyi, királynéi, egyházi és nemesi birtokok, jogok, vámok elfoglalói 3 hónap türelmi idő után kiközösítettnek, mely alól feloldást csak a kalocsai érsek és az összes püspök egybehangzó beleegyezése adhat. 7.§: ha a király kellő mértékben nem üldözi a hatalmaskodókat a kalocsai érsek, azaz János kiközösítheti az összes főpap tanácsának figyelembevételével. 8.§: a hatalmaskodókat támogató bárók és nemesek a kalocsai érsek kiközösítése alá esnek a főpapok tanácsának figyelembe vételével.³⁰ 20.§: ha a király nem

²⁸ DRMH I./1. VII. p. 51.; SZGY. 2000. 294.

²⁹ GERICS, 1987. 291–296., 301.

³⁰ DRMH I./1. 49.; SZGY. 2000. 291.

adná vissza az egyházak vagy nemesek birtokait kiközösítették a kalocsai érsek által, a főpapok hozzájárulásával.³¹ 21.§: ha a király nem szerzi vissza az ország elidegenített részeit a kalocsai érsek kiközösíti, melyet az ország főpapjaival mond ki.³² 41.§: ha a király nem tartaná meg a koronázásakor kiadott törvényeket, akkor a kalocsai érsek a főpapok hozzájárulásával kiközösítheti.³³ 43.§: az egyházak és monostorok népeitől sem a király, sem az ország előkelői, sem a bárók nem szedhetnek adót, különben a kalocsai érsek kiközösíti őket.³⁴ Ez utóbbi az egyetlen példa, amikor János kalocsai érsek egyedül is szankcionálhat, a fent említett összes többi, törvényileg szabályozott esetben az összes magyar főpap (püspök) beleegyezése vagy tanácsa szükséges. A 43.§-ban leírt eset pusztán egyházi érdekeltségű, ezért büntethet János érsek egyedül is, mint az akkori legmagasabb magyar egyházi méltóság, mivel Bicskei Gergely ekkorra már kegyvesztett lett az egész egyház és III. András szemében is. János kalocsai érsek csak a 43.§ által vázolt helyzetben egyházfő, az összes többi esetben politikus, aki egyházi fenyegetésnek jogkörét kiterjesztette, világi ügyekben széles körben élhetett a szankcionálás ezen eszközével.

A püspökök – a kalocsai érsek engedélye, jóváhagyása nélkül – általában az alábbi esetekben alkalmazhatják a kiközösítést:

„kollektív” büntetésként a hatalmaskodók egyházaira és népeire vonatkozóan (9.§); a közbiztonság szempontjából veszélyes várak és erődítmények le nem rombolóira (10.§); ha a hatalmaskodók erőszakkal csikarják ki a sértettől az elégtétel elismerését (12.§); ha a szolgabírák vonakodnának a hatalmaskodások büntetésének kinyomozásától vagy hamis jelentést adnának (14.§); az országgyűlés megkezdése óta hatalmaskodókra vonatkozóan (15.§); „kollektív” büntetésként, amikor valaki a kiközösítetteknek szentséget kiszolgáltató szerzeteseknek könyöradományt ad (17.§); ha báró vagy nemes hatalmaskodóért közbenjár (19.§); ha valaki jogtalanul foglal el üresedésben lévő püspöki javakat (29.§); azokra, akik egyházak és nemesek népeitől adót szednek (30.§); ha valaki az egyházak és nemesek népeinek beszállásolás alóli

³¹ DRMH I./1. V. p. első fele 50.; SZGY. 2000. 293.

³² DRMH I./1. V. p. második fele 50–51.; SZGY. 2000. 293.

³³ DRMH I./1. XVI. p. 53.; SZGY. 2000. 296.

³⁴ DRMH I./1. XVIII. p. 53.; SZGY 2000. 297.

mentességét megsérti (31.§.); ha valaki az előkelők ügyében a nádoron kívül ítélkezni mer (32.§).³⁵

A kiközösítés szankciójának világi ügyekben elkövetett bűncselekményekre való alkalmazásának vannak előzményei az előző uralkodó, IV. (Kun) László idejéből. 1277-ben kiközösítéssel sújtanak mindenkit, aki királyi vagy egyházi jogokat bitorol, vagy aki a jogsértésekért nem ad kellő elégtételt.³⁶ Egy másik példa éppen Lodomér esztergomi érsek nevéhez köthető, egy minden dátumot nélkülöző, de feltehetően IV. (Kun) László uralkodása alatt keletkezett királyi oklevél kapcsán. Az érsek, királyi meghagyásra, bizonyos személyekkel kapcsolatban, akik az uralkodó parancsát vonakodnának teljesíteni alkalmazhatja az egyházi fenyítést.³⁷ Fülöp fermói püspök, pápai követ magyarországi legatioja (1279–1281) kapcsán is találkozunk a kiközösítés büntetésének kiterjesztésével. Az általa összehívott és 1279. szeptember 14-én befejeződött budai zsinat végzései között szerepel olyan rendelkezés, amely az egyházi és a világi bíróságok hatáskörét nyomatékkal szétválasztja, ugyanakkor együttműködésre is sarkallja őket a nagyobb hatékonyság kedvéért amikor azt mondja, hogy: „... világi joghatóságnak örvendő személy ... fordítsa joghatósága karhatalmát a főpapok vagy egyházi bírák megkeresésére az ellenük lázadókkal és az engedetlenekkel szembe, akik őket továbbá ítéleteiket megvetik...” „Maguk a főpapok és az egyházi bírák pedig fordítva, szintén támogassák a világi bírák ítéletét ... és tekintélyük kardját – tudniillik az egyházi büntetést – alkalmazzák azokkal szemben, akik nem engedelmeskednek a szóban forgó világi bírák jogos ítéleteinek.”³⁸ 1277-ben János már IV. (Kun) László kápolnaispánja, Lodomér érseknek munkatársa, a fermói püspök pedig többek között az ő kalocsai érsekké választásának jogosságát vizsgálni jött Magyarországra, tehát a fenti esetek kapcsán személyes tapasztalatokat szerezhetett, melyek közvetlen mintául szolgálhattak számára az egyház világi-politikai befolyásának elvi alakításában.

³⁵ DRMH I./1. 49–52.; SZGY. 2000. 292–295.

³⁶ Franz Zimmermann–Carl Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. (1191–1342) Hermanstadt 1892. (a továbbiakban: UB.) 131–132.; GERICS, 1987. 280–281.

³⁷ Reg. Arp. 3600.

³⁸ HUBE, ROMUALDUS: Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gneznensis. Petropoli 1856. 60., 61. passzus, 115–117. Magyar fordítás: Kun László emlékezete. Bev., vál., jegyz.: Kristó Gyula. A budai zsinat szövegét Almási Tibor fordította. Szeged 1994. 56., 57. passzus, 173–174.

János további, közvetlen politikai szerepe az 1298-as törvények utáni a királyi oklevelekben érhető tetten.

Az 1299. július 28-án kelt diploma egy perről tudósít, melyben László mester titeli prépost, királyi alkancellár is érintve van az Abák ellenében. A nagyobb hitel kedvéért János érsek és Aba Amádé nádor pecsétje is rákerült az oklevélre.³⁹ Érintett az ügyben tehát az alkancellár és egy Aba nembeli is. A visszaélés kiküszöbölésére az egyik legfőbb egyházi méltóság és az egyik legnagyobb hatalmú báró működik együtt.

Eddig nem említették az oklevelek János kalocsai érsek kancellári címét, a következő diplomákban azonban mindben szerepel ez is. 1299. augusztus 1-jén Budán a Babonicok hűséget esküdtek III. Andrásnak, ezért bocsánatot nyertek korábbi hűtlenségükért. A megbocsátás az időközben magyar nemessé vált Morosini Albertino egyetértésével, János érsek, királyi kancellár és a püspökök tanácsából történt. Az oklevélen János érsek pecsétjén kívül nyolc püspök pecsétje függött még a nagyobb hitelesség kedvéért.⁴⁰ Nagy horderejű eseményről van szó, hiszen a tartományurak sorra behódolnak III. Andrásnak, s mindez János érsek és püspöktársai tanácsából, s ráadásul pecsétjeikkel történő megerősítéssel történt. Ilyen kettős befolyásra már volt példa az 1291. augusztus 28-án, Baksa nb. Simon fia György számára készített oklevélben. Az egyháziak, s különösen János érsek politikai befolyása vitathatatlan. Azt az egységességet melyet hajdan Lodomér érsek és János érsek együttes fellépése szimbolizált, most János érsek és nyolc püspöktársának részvétele testesíti meg. Ezt lehet persze „visszalépésnek” is tekinteni, ha úgy vesszük, hogy Lodomér tekintélyével csak nyolc másik egyházi együttes szereplése ér fel. De talán arra is lehetne fektetni a hangsúlyt, hogy már nem csupán a két legmagasabb egyházi méltóság szerepel világi-politikai ügyekben, hanem a főpapság többi tagja is intenzíven kiveszi a részét az egyház királyi kormányzatot befolyásoló tevékenységéből. Tulajdonképpen az 1298-as törvényekben szereplő kiközösítés alkalmazásának kiterjesztése, bizonyos esetekben a püspökök általi szabad kezű gyakorlása is az utóbbi tendenciát erősíti.

Még érdekesebb példája nyilvánul meg a főpapok egységes fellépésének az 1299. október 29-én kelt oklevélben, melyben a király egyháziak, köztük Já-

³⁹ ÁÚO. X. 213. sz. 329–332.

⁴⁰ Tadeus Smičiklas–Marko Kotrenčić: *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. I–XVI. Zagreb 1904–1976. VII. 305. sz. 351–353.

nos érsek és kancellár, továbbá több báró tanácsából visszaadja a Hontpázmány nb. Kázmér comes fiainak, Ugrinnak, Péternek, Lampertnek, a várakat, amiket Csák Máté elfoglalt tőlük.⁴¹ Egységes fellépésről beszélhetünk egyrészt a tekintetben, hogy világi előkelők és egyházi előkelők együttes tanácsából született a döntés. Másrészt az egyházi tanácsadók összetétele garantálja az egységesség másik aspektusát. Tanácsadóként szerepelt ugyanis János érsek mellett még saját suffraganeusai közül a zágrábi, a váradi és a boszniai püspökök, az esztergomi érsekségből pedig a győri és a váci püspökök.

János érsek III. András-kori politikai szereplésének utolsó nyoma az 1300. augusztus 17-én kelt birtokadományozó oklevél, mely számos név szerint említett főpap, köztük János érsek, királyi kancellár és más világiak tanácsából született.⁴² Az előző oklevélhez hasonló a helyzet mind a világi előkelőkkel, mind a püspökökkel való együttműködés terén. Ezen oklevél szerint János érsek saját egyházi tartományából az erdélyi és a váradi püspökök voltak jelen, az esztergomi érsekséget pedig az egri, az a győri és a váci püspökök képviselték.

A fenti oklevelekben nem igazán érhető tetten a 4 fős kistanácsnak az 1298-as törvényekben leírt módon való működése. Mintha inkább az 1290-es törvények tanácsadói szerepéhez tértek volna vissza. Az 1298-as törvényeket követő, főpapi politikai befolyást tükröző királyi oklevelekről (4) összességében elmondható, hogy mind világi számára készült, az egyházi befolyás jellege vagy tanácsadói, vagy tanácsadói és megerősítői egyben.

János kalocsai érsek más jellegű, döntően külpolitikai, diplomáciai szolgálati is aktív politikai szerepére utalnak. 1290-ben, amikor Fenenáért Tivadar fehérvári prépost ment követségbe Lengyelországba és küldetése sikerrel járt, a III. András menyasszonyát fogadó kíséretében János kalocsai érsek is ott volt.⁴³ Az Albert osztrák herceggel folytatott háborút lezáró hainburgi békekötést (1291. augusztus 26.) megelőző egy hetes tárgyalásokon a magyar delegációban János érsek volt az egyik szóvivő Hermann pannonthalmi apáttal együtt. A végső békeponthoz megállapítására kijelölt 4 döntőbíró között szintén ott találjuk Jánost, Lodomér esztergomi érsek, Pécs nembeli Gergely bán

⁴¹ Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. k. 1. rész. Oklevelek 1229–1499. Budapest 1919. 29–31.

⁴² Reg. Arp. 4321. sz.

⁴³ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Budapest, 1899. II. 539.; UDVARDY, 1991. 166.

és Csák nembeli Domonkos társaságában.⁴⁴ 1298-ban pedig egy tanácskozáson vett részt Bécsben III. András, Vencel cseh király, az osztrák és a szász hercegek és más fejedelmek társaságában.⁴⁵ Ezen megbízatások elnyerésénél nyilván szerepet játszhattak kánonjogi és diplomáciai ismeretei.

A tanulmányban tárgyalt királyi oklevelekkel kapcsolatban megfigyelhető egy érdekesség. Gerics József említi, hogy III. András uralkodásának első két évében a királyi oklevelekben a méltóságsor korjelölő, utána ez eltűnik, és a későbbiekben szereplő méltóságviselők már tanácsadói minőségükben jelennek meg az oklevelekben.⁴⁶ Ezt a megfigyelést a következőkkel egészíteném ki. III. András azon okleveleiben, amelyben az egyház politikai befolyása kimutatható, időjelölő méltóságsorral 1291. június 24-én, 1291. július 10-én és 1293. július 11-én találkozunk. Az első kettő esetében általában beszél érsekekről, püspökökről, bárókról a tanácsadók tekintetében, s ezek személyeire a méltóságsorban kereshetünk konkrét feloldást. A harmadik oklevélben az áll, hogy Lodomér érsek és János érsek mellett mások is adtak tanácsot. A méltóságsorban kell keresnünk nevüket, mert a két érsek újra szerepel ott is. Úgy tűnik tehát, hogy ha csak általában beszél a tanácsadókról, akkor az időjelölő méltóságsor adhat némi támpontot. Azokban az esetekben, amikor már nem találkozunk időjelölő méltóságsorral, és a tanácsadók személyéről is csak általánosságban szól az oklevél, a király mint oklevél-hitelesítő mellett mindig találunk konkrétan megnevezett személyt – legtöbbször egyházit, János érseket igen gyakran –, akinek a pecsétje a nagyobb nyomaték kedvéért rákerült az oklevélre. Ebben az esetben neki tulajdoníthatunk, ha nem is tanácsadói, de az ügy kimenetelére mindenképpen valamiféle befolyással bíró funkciót.

A fentiek tükrében János kalocsai érsek politikai szerepvállalása III. András kormányzatában két szakaszra osztható. Az első periódus III. András uralkodásának kezdetétől (1290. július 23.) Lodomér érsek haláláig (1298. január 2.) tartott. Ezen időszakban minden egyes esetben Lodomér esztergomi

⁴⁴ FEJÉR VI/1. 180–185.; UDVARDY, 1991. 167. Mintha ez az eset is a majdani, 4 tagú kistanácsot vázolná fel, igaz nem szorosan véve belpolitikai ügyben, hanem külpolitikai téren, de fontosság tekintetében nem eshet kevesebb súllyal a latba, hiszen a külpolitikai meghatározottság nagyban befolyásolja a belpolitikai állapotokat.

⁴⁵ Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–III.* Budapest, 1937–1938. 790.; UDVARDY, 1991. 168.; KATONA, 2001. 181.

⁴⁶ GERICS, 1987. 286–287.

érsekkel vagy a püspökökkel együtt lépett fel a királyi hatalom megszilárdításának érdekében, és szerzett egyre nagyobb befolyást annak alakításában. E korszakot a főpapi karon belül a két érsek dominanciája jellemzi. Igen szerencsés munkakapcsolat volt köztük, mely ritkán adódik, hiszen a két nagy formátumú, magasan képzett főpap-diplomata szinte egy időben foglalta el az érseki székeket: Lodomér 1279-től állt az esztergomi egyházmegye élén, János 1278-tól volt kalocsai érsek. Ketten együtt képviselték a magyar egyház egységességét, amelyből az a hathatós politikai támogatás fakadt, melyre igen nagy szüksége volt a magyar uralkodónak.

Az 1298-ra kialakult belpolitikai helyzetet III. András uralmának megszilárdulása jellemezte, melyet az uralkodó a magyar klérus és a szövetségesükként fellépő nemesek segítségével ért el. A szinte ideálisnak mondható helyzet Lodomér halálát követően változott meg, s ettől kezdve, azaz 1298. január 2-től III. András haláláig, 1301. január 14-ig számíthatjuk János kalocsai érsek III. András-kori politikai szerepvállalásának második szakaszát. Az új, bár haláláig nem véglegesített esztergomi érsektől, Bicskei Gergelytől a már kellően megalapozott „Lodomér-i út” folytatását várták, s nyilván nem alaptalanul választották meg őt, akit Lodomér érsek is jó emberének tartott. Az új főpap azonban nagyon hamar csalódást okozott. Bicskei szembefordult III. Andrással és az Anjouk trónigényét támogatva megbontotta a korábban Lodomér és János érsek által fémjelzett püspöki kar egységét, de további kisebb szakadások is mutatkoztak a szilárdnak tűnő kötelékben.⁴⁷ Talán ez is készíthette a hatalmát immár viszonylag szilárdnak tudható III. Andrást, hogy ne csak az egyházra próbáljon támaszkodni, mert ez az egyoldalú függés veszélyeket is rejthet magában, mely lehetőséget jól példázta Bicskei Gergely esztergomi érsek szembefordulása az uralkodóval és az őt támogató magyar püspöki karral. Ez is oka lehetett az őt báróval kötött magánjogi szerződésnek 1298. július 23-án (Ákos Istvánnal, Balassa Demeterrel, később pedig Rátót Domonkossal, Aba Amádéval, Komáromi Pállal). Igaz, hogy a kölcsönös szerződés megszegőit az esztergomi(!) és a kalocsai érsek kiközösítő ítélete sújtja.⁴⁸ Meglepő, hogy itt még szerepel az esztergomi érsek, azaz

⁴⁷ Az egyház egységének bomlásáról tájékoztat a király 1299. aug. 10-én kelt oklevele, mely az András egri és az erdélyi püspök között felmerült probléma kivizsgálásával János kalocsai érseket bízta meg. FEJÉR VI/2. 193–194.

⁴⁸ HO. VI. 322. sz. 431–435.

Bicskei Gergely mint szankcionáló, hiszen gyakorlatilag már 1298. márciusában kegyvesztett lett III. András szemében.⁴⁹

A fent vázolt belpolitikai helyzetben János kalocsai érseknek új megoldást kellett találnia, meg kellett próbálnia Lodomér szerepét átvenni, de egy olyan támogató és együttműködő érsektárs híján, mint amilyen ő maga volt Lodomér oldalán. Politikai szereplésének ezt a korszakát jómaga és a püspöki kar összes többi tagjának aktívabb színrelépése jellemzi. Az 1298. augusztus 5-i országgyűlés törvényei azt mutatják, hogy János olyan törvényerejű jogokat tudott kivívni magának a „kiközösítés” büntetését alkalmazva a hatalmaskodók, a mindennemű egyházi vagy világi tulajdont és jogokat megsértők ellen – a magyar klérus teljes támogatásával –, mely mindenképpen tekintélyét hangsúlyozza, a legbefolyásosabb főpapként tüntetve fel őt a belpolitikában.

János politikai szereplésének két korszakában más-más módon próbálja fenntartani és megerősíteni az egyház befolyását. Az első időszakot a királyi oklevelekben jobban megfogható, a gyakorlatot megteremteni akaró, konkrét személyekhez (Lodomér, János) jobban kötődő egyházi befolyás jellemzi. A második, rövid szakasz már erős egyházi befolyása, a lankadást elkerülendő törvénnyel megtámogatott, nemcsak egy adott ügy kapcsán született oklevél jogi hatókörének erejéig érvényesülő politikai befolyásról tanúskodik, és általában az egész püspöki karhoz, nemcsak egyes személyekhez kötődik. Ez utóbbi valószínűleg távlatilag jobban „kifizetődő” egyházpolitika. Természetesen határozott, friss gondolkodású, magasan képzett vezető személyiség nélkül aligha lett volna megvalósítható egy ilyen nagyszabású terv. Lodomér halála és Bicskei Gergely „lázkodása” után János kalocsai érsek volt az, aki képesnek látszott ennek véghezvitelére, és segítségével valamint az általa összefogott magyar főpapi kar támogatásával III. András hatalmának stabilitását biztosítva láthatta.

⁴⁹ ÁÜO. V. 124. sz. 186. Dl. 39418.; FEJÉR, VI/2. 124–125.; HOMONNAI SAROLTA: III. András hatalmának stabilitása és politikai szándékai Bonzano Péter jelentéseinek tükrében. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. CXVII, Szeged 2003, 68–69.